

Амирова Б.К.
**Туындының авторлық құқық
объектісі ретіндегі түсінігі
және маңызы**

Бұл мақалада туындының авторлық құқық ретіндегі маңызы, халық шығармашылығын құқықтық қорғауда туындайтын проблемалар, туындының халықаралық құқық нормаларымен реттелуі қарастырылған.

Түйін сөздер: автор, туынды, халық шығармашылығы, интеллектуалдық меншік.

Amirova B.K.
**The concept and value of the
derivatives as an object of
copyright**

The article deals with the problems of legal regulation of work especially folk art as an object of copyright. And also opens up the essence of the works as a result of the creative activity of the author.

Key words: author, artwork, intellectual property, folk art.

Амирова Б.К.
**Понятие и значение
произведений как объекта
авторского права**

В статье рассматриваются проблемы правового регулирования произведений, в особенности народного искусства, как объекта авторского права. А также раскрывается сущность произведений как результата творческой деятельности автора.

Ключевые слова: автор, произведение, интеллектуальная собственность, народное искусство.

ТУЫНДЫНЫҢ АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕГІ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ МАҢЫЗЫ

Авторлық құқық шығармашылық қызмет нәтижесі болып табылатын немесе қандай да бір объективтік нысандағы ғылым, әдебиет және өнер туындыларын қорғайды [1].

Құқықтық қорғау объектісі ретіндегі туынды авторлық құқықтың негізгі түсінігі болды және солай қалмақ. Авторлық құқықтың ірі зерттеушілерінің бірі М.В. Гордон айтқандай: «егер де белгілі бір автордың шығармашылық қызметінің нәтижесі ретінде туынды пайда болмаса, авторлық құқықтың болуы мүмкін емес» [2, 57].

Әдебиетте туынды түсінігі мен белгілері дұрыс құрудан авторлық құқық субъектілерін анықтау, олардың өкілеттіліктерінің мазмұны, құқықтарды қорғау және басқа да маңызды мәселелер көп жағынан тәуелді екендігі туралы көзқарас қалыптасқан. Авторлық құқық мәселелеріне арналған заңи әдебиетте туынды түсінігінің әр түрлі анықтамалары бар. Мысалы, туынды деп автордың шығармашылық қызметі нәтижесінде адами сезімдермен түсінілетін нақты нысанға ие болған идеялар, түсініктер мен ойлардың жиынтығы. В.Я. Ионастың анықтамасы бойынша, туынды объективтік нысанда көрініс тапқан, түсіну міндетін шешуден құралатын идеяларды синтездеу болып табылады [3, 84].

Бірқатар ТМД мемлекеттерінде қолданылатын авторлық құқық туралы заңдарға және заңи әдебиеттерде келтірілген анықтамаларға талдау жасаудан туынды авторлық құқық объектісі ретінде алдымен, шығармашылық қызмет нәтижесі ретінде сипатталады.

Француз заңгері Р. Дюма бұл туралы «шығармашылық құқықтық қорғауды қамтамасыз етудің шешуші негізі» болып табылатындығын айтқан.

Авторлық құқық объектісінің белгісі ретінде шығармашылық қызмет барлық зерттеушілермен мойындалып, ешқандай дау туғызбайды. Алайда, шығармашылық немесе шығармашылық қызмет ретінде нені түсіну керектігі заңи әдебиетте бірмәнді жауапқа ие болмайды. В.И. Серебровскийдің пайымдауы бойынша «ол ойлауды, көп еңбекті талап ететін, мақсаты белгілі бір нәтижеге қол жеткізу болып табылатын үрдіс». И.А. Грингольд шығармашылықты жаңаны жасауға бағытталған интеллектуалдық еңбек ретінде

анықтайды. О.С. Иоффе шығармашылықты нәтижесінде жаңа түсініктер, белгілер мен оларды жүзеге асыру нысандары пайда болатын интеллектуалдық қызмет ретінде қарастырады [4, 25].

Заңи әдебиеттегі шығармашылық пен шығармашылық туындылар түсінігіне негізді талдауды В.Я. Ионас жасаған. Психология саласындағы зерттеулерге негізделі отырып, В.Я. Ионас ойлаудың екі түрін ерекшеленген жөн дейді: біріншісі – продуктивті, шығармашылық ойлау; екіншісі – репродуктивті, дайын ойларды қарапайым орындау. «Ойлардың шынайы өндірісінен» тұратын бірінші түрге қарағанда, екінші жағдайда адам үйренген ретпен ойлау операцияларын жасайды, сол уақытта оның ойлау қызметінде анықталған нәтиже алынады. Ойлаудың екі түрі де кейбір нәтижелермен аяқталады. Дегенмен, авторлық құқық объектілеріне тек шығармашылық продуктивті ойлау нәтижелері ғана жете алады. В.Я. Ионас «репродуктивті ойлау туындылары мен продуктивті ойлау туындылары арасында ерекшелік – азаматтық құқықтық кардиналдық тұрақтылығы. Осы өзгешелік авторлық құқықтағы туындыны қорғау қабілеттігі немесе оның құқыққа білеттілігі конститутивтік заңи фактінің мәніне шығармашылықпен анықталған» [3, 175].

Осылайша, ғылым, әдебиет және өнер туындыларын авторлық құқықтың объектісі ретінде тану үшін ол автордың шығармашылық қызметінің нәтижесі болғандығы қажет. Авторлық құқықтың объектісі ретінде туынды автордан тыс, дербес сипатқа ие болғанда пайда болады. Дәл осы объективтік және материалдық нысанда туынды шығармашылық үрдістің аяқталуы бойынша өмір сүру қабілетіне ие болады.

Туындылар авторлық құқықтың объектісі ретінде материалдық объектілерде көрініс табады. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 972-бабында туынды материалданатын нысандардың тізімі көрсетілген: жазбаша, ауызша, дыбыс немесе бейнежазба, бейнесурет, көлемдік-кеңістік. Сондай-ақ авторлық құқықтың объектісі болып нақты бір материалдық затта бекітілген туынды табылады. Туындыда орын алған идеялар жаңа болуы міндетті емес, сол идеялардан көрініс табу автордың түпнұсқалық туындысы болуы тиіс.

Айта кететін болсақ берілген туындылардың көбі бұрын да белгілі болған және КСРО-ның Азаматтық Кодексінің 471-бабында көрініс тапқан. Бұрынғы авторлық құқықпен қорғалмаған, мүлдем жаңа объектілер болып қала құрылысының және бақ-парктік шаруашылық-

тың туындылары, қолданбалы өнер туындылары, ЭЕМ үшін бағдарламалар табылады.

ЭЕМ үшін бағдарламаларды авторлық құқықтың объектілерінің қатарына қосуға, осы объектілердің мәні және олардың интеллектуалдық шығармашылық қызметінің нәтижелерінің арасындағы орны туралы әлемнің бірнеше елдерінің қатарында әдебиеттегі ұзақ пікірталас себепші болды. Әртүрлі елдердегі тәжірибе әртүрлі жолдардан өтті, кейбір елдерде бағдарламалар патенттік заңнамада қорғалды, ал екінші бір елдерде-аралас жүйе бойынша сараптама мен тіркеудің элементтерімен қорғалды. Бағдарламалардың иеленушілерін құқықтық қорғау және ұйымдастыру бойынша мамандар, заңнаманы қолдану тәжірибесін талқылау және анализ жасау нәтижесінде, авторлық құқық бұл объектілерді анағұрлым жедел және арзан тәсілмен қорғайды деген пікірге тоқталды.

Түсініктеме беріп отырған бөлім олардың сыртқы көрінісінің барлық элементтерін – мұндай бағдарламалардың мәтінін және олардың жазылу тілін, операциялық жүйені құрайтын бағдарламалардың үйлесімін, объектілік кодты қорғайды. Қорғаудың мұндай әдісінің осал жағының көрініс табуы, әрине орын алады – оның көмегімен, бағдарлама жазылған алгоритмдерді қорғауы мүмкін.

Авторлық құқықтың объектілері болып табылмайтын туындылар. Заң дәстүрлі түрде авторлық құқықтың объектілері болып табылмайтын туындылардың шеңберін қарастырады. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 974-бабына сәйкес, оларға мыналар жатады:

1) ресми құжаттар (заңдар, сот шешімдері, заң шығару, әкімшілік, сот және дипломатиялық сипаттағы өзге де мәтіндер), сондай-ақ олардың ресми аудармалары;

2) мемлекеттік рәміздер мен белгілер (жалаулар, елтаңбалар, ордендер, ақша белгілері және өзге де мемлекеттік рәміздер мен белгілер);

3) халық шығармашылығының туындылары;

4) ақпараттық сипаттағы оқиғалар мен фактілер туралы хабарлар [1].

Авторлық құқықтың объектілерін алдында қарағанда және берілген мәтінінен көріп отырғанымыздай, ең алдымен сөз ресми құжаттар төңірегінде қозғалып отыр. Болжамды тізімі мәтіннің бірінші бөлігінде берілген объектілер, ресми құжаттың барлық талаптарына сай болуға тиіс және оны қабылдаған орган туралы мәліметтермен қамтылуы тиіс. Құжатты қабылдау актісінің өзі берілген органның құзыретіне сәйкес болуы қажет. Бұл шарттар орындалғанға дейін,

сөзді құжаттар туралы емес, авторлық құқықты қорғайтын, олардың жобалары туралы қозғауға болады. Заңнамада қандай аудармаларды ресми деп санауға болатын түсінік қамтылмаған. Біздің ойымызша, ресми аударма деп берілген құжатты қабылдаған органмен жүзеге асырылған немесе дұрыстығы мемлекеттік нотариуспен расталған аударма танылады. Сонымен, жоғарыда айтылғандарға қоса мынаны ескеру қажет: заңдарды, сот шешімдерін, әкімшілік және т.с.с. актілерді жүйелендіру бойынша шығармашылық еңбек авторлық құқықты қамтиды.

Авторлық құқық, сондай-ақ, идеяларға, әдіс-тәсілдерге, процестерге, жүйелерге, амалдарға, концепцияларға, принциптерге, жаналықтар ашуға және фактілерге таралмайды. Берілген авторлық құқықты шектеу, мемлекеттік мүддемен емес авторлық құқықтың аталған жетістіктердің тиісті қорғауын қамтамасыз ете алмауымен келісілген. Идеяларды, әдіс-тәсілдерді және т.с.с. жетістіктерді тікелей қорғау, берілген жетістіктерді қатаң нысаншылдыққа бой ұру мен қорғау құжатын беру шеңберінде ғана мүмкін. Ал қорғау құжатын берудің өзі авторлық құқықтың функцияларына кірмейді.

Қорғалмайтын туындылардың үшінші санатына – халық шығармашылығы туындылары жатады.

Біздің ойымызша, халық шығармашылығы туындыларын құқықтық қорғау аясынан шығару ақталмаған және асығыс әрекет болып көрінеді.

Халықтың мәдени тұрғыда өзін-өзі тану негізі және оның өзін көрсетудің ең маңызды құралы ретіндегі халық шығармашылығын арнайы қорғаусыз мәдени даму үйлесімдігі бұзылушы еді. Кеңестік кезеңнің әдебиетінде халық шығармашылығы туындыларына құқықтық қорғауды енгізу туралы ұсыныстарды Э.П. Гаврилов, А.М. Гарибян жасады.

60-жылдардан бастап, кейбір мемлекеттер авторлық құқық туралы заңнама шегінде халық шығармашылығы туындыларын пайдалануды реттеуге талпыныстар жасады. Халықаралық деңгейде осы санаттағы туындыларды қорғауды авторлық құқық арқылы қамтамасыз ету бойынша қадамдар жасалды. Мысалы, Интеллектуалдық меншіктің Дүниежүзілік Ұйымы құрған Үкіметтік сарапшылар комитеті 1982 жылы «Фольклор туындыларын заңсыз пайдаланудан және өзге де зиян келтіруші әрекеттерден қорғау бойынша ұлттық заңнамалар үшін нұсқаулық ереже» қабылдады. 1952 жылға Авторлық құқық туралы Дүниежүзілік конвенцияны толықтыру мақсатында 1975 жылы Боливия үкіметі ұсыныс

жасады. ЮНЕСКО-ның (Париж, 17 қазан – 16 қараша 1989 ж.) 25 сессиясында «Фольклорды сақтау туралы» Ұсыныс қабылданды [5, 78].

Алайда, көптеген елдердің авторлық заңнамасы халық шығармашылығы туындыларын авторлық құқық объектілері ретінде танымайды. Бұл халық шығармашылығы мен авторлық құқық объектілері арасында төмендегідей айырмашылықтардың болғандығына байланысты:

1) халық шығармашылығы туындылары олар пайда болған мәдени орта шегінде өзгеріп отыруы мүмкін. Авторлық туындылар автор берген аяқталған нысанда болады;

2) авторлық құқықпен қорғаудың мақсаты, авторларды жаңа туындылар жасауына ынталандыру болса, халық шығармашылығы туындылары ұлттық мәдениеттің ең маңызды элементтерінің бірі ретінде қорғалуы тиіс;

3) авторлық құқық объектілері шектелген мерзіммен қорғалады, ал халық шығармашылығы туындылары мерзімсіз қорғалуы тиіс;

4) халық шығармашылығы туындылары әдетте, анықталған авторға ие болмайды, олар жалпы алғандағы этникалық қауымдастыққа тиесілі. Авторлық құқықпен қорғалатын туындылар бір немесе бірнеше авторларға тиесілі.

5) халық шығармашылығы туындылары авторлық құқықпен қорғау аясынан жоғарыда аталған себептерге байланысты кірмейді.

Халықтық поэзия және музыка, салттардың көркемдік нысандары, суреттер, киімдер, дәстүрлі архитектуралық нысандары және халық шығармашылығы ұғымына кіретін барлығы жеке этникалық жалпылықта жасалынады. Бұл туындылар этникалық қауымдастық мүшелерінің жеке үлестерінің арқасында дамуда. Халық шығармашылығы туындыларын бұрмалау, дәстүрлі әдістерден басқа әдістермен қолдану сол халықтың мәдени игілігіне зиян келтіреді. Яғни халық шығармашылығы туындыларына құқық субъектісі ретінде бұл туындыларды жасаған халықты тану қажет. Халық шығармашылығы туындыларына қатысты халық атынан құқықтар барлық дүние жүзінде ұқсастықпен әрекет ететін арнайы органдар немесе ұйымдар құру арқылы жүзеге асырылады. Әлем елдерінің көбісінде халық шығармашылығы туындылары жалпы қоғамға деп есептелінеді. Қазақстан қоғамы көптеген этникалық қауымдастықтардан құралады, олардың әрқайсысы өздерінің дәстүрлі мәдени мұрасына ие. Сондықтан да халық шығармашылығы туындыларын жинау, сыныптау, құжаттау және тарату ұлттық мәдени орталықпен жүзеге асырылуы мүмкін.

Халық шығармашылығы туындыларын қорғаудың арнайы жүйесін енгізудің белгіленген мақсаттарынан шыға отырып, қорғаныс қандай әрекеттерден орнатылуы қажет және құқық субъектісінің өкілеттіктерінің көлемі мен мазмұны қандай екендігін анықтау қажет. Құқық субъектілерінің халық шығармашылығы туындыларына құқықтық өкілеттігі болып жасаушылардың белгілі бір туындыны тану құқығы табылуы тиіс [6,18].

Халық шығармашылығы туындыларын коммерциялық пайдалану тәжірибесі адал болмауы мүмкін. Туындылар әдетте маңызды өзгертулерге ұшырайды және олар үлкен коммерциялық жетістікке жететін нысандарға өзгертіледі. Дәстүрлі мәдениеттік игілікке зақым келтіретін негізгі әрекеттер болып туындыларды өзгерту мен бұрмалау табылады. Туындыны көп рет өз бетімен өзгерту уақыт өте келе ол өзінің алғашқы нысанын және де оған халық берген идеялық мазмұнын жоғалтуына әкеп соғады.

Осылайша, екінші маңызды өкілеттілік болып халық шығармашылығы туындыларына қолсұқпаушылық табылуы қажет, ол мазмұны бойынша авторлардың жеке мүліктік емес өкілеттіктеріне ұқсас болып келеді. Бірақ субъективтік авторлық құқықтың құрамына кіретін қолсұғушылыққа қарағанда, халық шығармашылығы туындыларына қолсұқпаушылық көлемі бойынша ерекшеленеді. Авторлық құқыққа қолсұқпаушылықты екі түрге бөлуге болады: туындыға автордың келісімінсіз кез келген өзгерістер енгізуге тыйым салатын теріс және автордың өз құқығындағы өзі жасаған туындыны өзгертуге, толықтыруға құқылы. Авторлық туындыға қолсұқпаушылықтың мақсаты, туындыда көрініс тапқан автордың туындылық жекелігін қорғау. Халық шығармашылығы туындыларына қолсұқпаушылық тек теріс элементтен тұруы қажет. Ешқандай тұлға халық шығармашылығы туындыларына өзгерістер енгізу құқығына ие болмауы тиіс, себебі бұл өкілеттіктің мақсаты туындының алғашқы нысаны мен идеялық мазмұнын сақтау.

Дәстүрлі мәдениеттік мұра барлық халықтың құндылығы болып табылатындықтан, халық шығармашылығы туындыларын пайдалану, әрине еркін болуы қажет. Дегенмен, ұсынылып отырған қорғаныс жүйесі халық шығармашылығы туындыларын дәстүрлі тақырыптан

өзге мақсаттарда пайдалануға тыйым салуды көздейді.

Енді интеллектуалдық меншік объектілері белгілерінің ішінен оны азаматтық құқықтар объектілерінен анық ажырататын және негізгі құқықтық табиғатын білдіретін белгісін анықтап көрсек. Біріншіден, ол нәтижесінде интеллектуалдық меншік объектілері пайда болатын қызметтің ерекше сипаты. Келесі, интеллектуалдық меншіктің объективтендірілген нысаны. Шығармашылық қызметтің нәтижесі адам қабылдайтындай белгілі бір материалдық жеткізушіде (қағаз жүзінде, дискіде т.б.) болуы тиіс. Себебі, бұл белгі интеллектуалдық қызметтің нәтижесін азаматтық айналымға қосудың міндетті шарты (мысалы, идея азаматтық-құқықтық мәміленің объектісі бола алмайды) болып табылғандықтан, осы объектілерге ғана тиісті.

Ендігі, интеллектуалдық меншік объектісіне тиісті белгі ретінде ол авторлар немесе құқыққа иеленушілердің айрықша құқыққа ие болуын айтарлық. Бұл белгі интеллектуалдық меншік объектілерінің барлық түрлеріне қатысты. Шығармашылық интеллектуалдық қызметтің нәтижелері мен азаматтық айналымға қатысушылардың дараландыру құралдарын бір өзінде біріктіріп ұстайтын да айрықша құқық [7, 11].

Біздің ойымызша, интеллектуалдық меншік объектілерінің белгілерін сипаттауда олардың интеллектуалдық меншік объектісінің тікелей өзіне ғана қатысты және жалпы белгілері деп екі түрге топшалап жіктеудің ғылыми тұрғыдан қажеттілігі жоқ емес. Сонымен қоса, интеллектуалдық меншік құқығының уақытпен шектелуін белгі ретінде көрсеткенде, онда – ашылмаған ақпарат, оның ішінде өндіріс құпиялары (ноу-хау) және азаматтық айналымға қатысушылардың дараландыру құралы – фирмалық атауды қоспағанда интеллектуалдық меншіктің барлық объектілері мерзімдік сипатта қолданылады деген ұстаным негізді болар.

Азаматтардың интеллектуалдық меншігін қорғау арқылы мемлекет олардың шығармашылық қабілетінің дамуына, сол арқылы ел экономикасының дамуына қолайлы жағдай жасайды. Интеллектуалдық меншік құқығын қорғау мәселесі тек қана өзінің шығармашылық қызметінде объектілермен ие болып жатыр.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (2015.27.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <http://online.zakon.kz>
- 2 Гордон М.В. Советское авторское право. – М., 1955. – 378 с.
- 3 Ионас В.Я. Произведения творчества в гражданском праве. – М., 1972. – 297 с.
- 4 Иоффе О.С. Советское гражданское право. – Ленинград: «Издание ЛГУ», 1965. – Т. 3 – 157 с.
- 5 Дитц А. Современная концепция «Право сообщества авторов» («Платное публичное достояние») // Бюллетень по авторскому праву. ЮНЕСКО. Т. 24. – 1991. – № 3. – С. 77-85.
- 6 Гаврилов Э.П. Некоторые вопросы касающиеся объектов авторского права в книге проблемы современного авторского права. – М., 2010 – 243 с.
- 7 Есмағанбетов С.А. Зияткерлік меншік құқығы объектілеріне тән белгілердің теориялық аспектілері // Заң. – 2010. – № 10. – Б. 10-13.

References

- 1 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (2015.27.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <http://online.zakon.kz>
- 2 Gordon M.V. Sovetskoe avtorskoe pravo. – М., 1955. – 378 s.
- 3 Ionas V.Ja. Proizvedenija tvorcestva v grazhdanskom prave. – М., 1972. – 297 s.
- 4 Ioffe O.S. Sovetskoe grazhdanskoe pravo. – Leningrad: «Izdanie LGU», 1965. – Т. 3 – 157 s.
- 5 Dits A. Sovremennaja koncepcija «Pravo soobshhestva avtorov» («Platnoe publichnoe dostojanie») // Bjulleten' po avtorskomu pravu. JuNESKO. T. 24. – 1991. – № 3. – S. 77-85
- 6 Gavrilov Je.P. Nekotorye voprosy kasajushhiesja ob#ektov avtorskogo prava v knige problemy sovremennogo avtorskogo prava. – М., 2010 – 243 s.
- 7 Esmağanbetov S.A. Zijatkerlik menshik құқығы об#ектілеріне тән белгілердің теориялық аспектілері // Заң. – 2010. – № 10. – Б. 10-13